

Erasmus Rotterdamský a jeho pojetí humanismu

Doba života Erasma Rotterdamského byla dobou změn. Je spojena s nástupem renesance a humanismu na pozadí rozvoje věd, zámořských objevů a s nimi spojeným bohatnutím Evropanů, zároveň ale hroucením dosavadního systému hodnot a změnami ve společenském uspořádání. Charakteristickým projevem kulturního života nastupujícího měšťanstva bylo navazování na antiku. „Bylo to jednak humanistické a renesanční ožívování kulturního ideálu antiky postaveného do služeb celkové obrody... Vedle toho i úsilí obrodit ideál hluboké mravnosti a prožitek živé víry, vzájemné lásky a sociální spravedlnosti prvotního křesťanství na sklonku antiky.“¹

Desiderius Erasmus Rotterdamský se pravděpodobně narodil 28. října 1469 v Rotterdamu jako nemanželský syn kněze. Dětství neměl příliš radostné. Jeho rodiče umřeli brzy a příbuzní se ho jako bastarda chtěli co nejdříve zbavit. A tak nachází útočiště v církevních zařízeních. V desíti letech je poslán do kapitulní školy v Deventeru a v roce 1487 vstupuje do augustiniánského kláštera v Steynu, roku 1492 byl vysvěcen na kněze. Během svého pobytu v klášteře se však většinu času zabýval krásnými uměními, hlavně latinskou literaturou a malířstvím. Stísněnost klášterního života mu ale nedělá dobře a touží po větší svobodě a vzdělání. „Zde se nám odhaluje významný, ba možná nejpodstatnější rys jeho charakteru: Erasmus se nechce dát spoutat ničím a nikým. Není ochoten vzít na sebe natrvalo službu knížatům ani pánům, ba ani Bohu, z vnitřní potřeby své nezávislé povahy musí zůstat svobodný a nepodřízený... K tomuto podstatnému rysu jeho charakteru se organicky pojí další: Erasmus sice fanaticky lpí na nezávislosti, ale proto ještě naprosto není vzbouřencem, revolucionářem.“² Naopak se vyhýbá přímému odporu proti mocnostem a raději svých cílů dobývá nepřímou, postupně pomocí smlouvání, úskoků nebo lichotek. Takto se mu díky jeho diplomatickým schopnostem podařilo uniknout ze sevření klášterního života.

¹ Dagmar Čapková: D. Erasmus Rotterdamský, J. V. Andreae a J. A. Komenský v úsilí o mír a lidství. In *Sborník referátů z XIII. Komenilogického kolokvia na téma ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, JOHANN VALENTIN ANDREARE A JAN AMOS KOMENSKÝ*, Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě, 1988, str. 207.

² Stefan Zweig: *Triumf a tragika Erasma Rotterdamského*, Praha: Aurora 1997, str. 27.

Nejdříve působil jako doprovod biskupovi z Cambrai na cestě po Itálii. Při tom si užíval života podle svých představ – nemusel sloužit mše, mohl sedávat u bohatých tabulí, poznávat moudré lidi a věnovat se studiu latinských a církevních klasiků. Poté se vydal studovat teologii na univerzitu do Paříže. Tu ale přerušil a živil se jako domácí učitel. Neustále cestoval, nepřijal žádné stálé místo, kde by se uvázal. „Tato umíněná a rozhodná vůle zachovat si svobodu, odhodlání nikomu nesloužit učinilo z Erasma na celý život nomáda. Nepřetržitě putuje rozličnými zeměmi, brzy je v Holandsku, brzy v Anglii, pak zase v Itálii, v Německu a ve Švýcarech, stává se nejzcestovalejším učencem své doby, nikdy zcela chudý, nikdy opravdu bohatý.“³ Hlavním zlomem v jeho dosavadním životě byl jeho pobyt v Anglii, kam se dostává ve třiceti letech. Zde se naplno setkává s humanismem, poznává se s učenci jako Thomas More, John Fisher atd. a zušlechťuje své chování. Roku 1526 poznává kolébku antické civilizace a humanismu - Itálii, kde navštěvuje všechna významná centra od Benátek až po Řím. Na těchto cestách poznává učence z celého světa a studuje rukopisné knihy oblíbených starověkých autorů. Pořizuje také první překlady Cicerona, Euripida a Lúkiána do latiny. Jako profesor působí dočasně na univerzitách v Cambridgi, Lovani a Freiburgu. Roku 1519 dochází k osudovému setkání Erasma s Martinem Lutherem, což se ukázalo jako zřejmě největší zlom v jeho životě a počátek jeho tragiky. Byla to pro něj srážka, kterou nemohl ustát. Od roku 1529 do roku 1535 působí Erasmus na univerzitě ve Freiburgu, kde přijal profesorské místo. Před koncem života se vrací do svého rodiště, odkud opět odchází do Basileje, kde 12.července 1536 umírá.

„V zaalpském humanismu v době Erasmově a v Erasmovi par excellence se spojoval živý odkaz antické kultury s odkazem morality prvotního křesťanství.“⁴ Jeho ideálem člověka a jeho výchovy byla Ciceronova *humanitas* nebo jinak *bonae litterae* (překládané jako ušlechtilá vzdělanost). „Znamenalo to kultivovanost člověka založenou na studiu latiny (popřípadě řečtiny), rétoriky, historie a morální životní filozofie, jak to rozvedl italský humanismus.“⁵ Jeho cílem bylo spojení výmluvnosti s moudrostí plynoucí z děl antických autorů. Další ctností úplného člověka byla podle něj uměřenost, vyhýbající se extrémům a jakémukoli radikalismu.

³ Tamtéž, str. 32.

⁴ Dagmar Čapková: D. Erasmus Rotterdamský..., str. 208.

⁵ Tamtéž, str. 208.

Podle Erasma vzdělaného člověka (člověka výmluvného) označovala kritická inteligence a širší mysl ve spojení s morálními ctnostmi. Jeho opakem byl barbar, jak je zřejmé z Erasmova spisu *Antibarbari*. Také Erasmovo pojetí morality bylo neformální, prožité s ohledem na praktické uskutečňování v životě – činit dobro a odmítat zlo z hlediska jak individuálního, tak sociálního. „Pojmem obecného blaha rozuměl celou společnost nebo společnost určité země s danou strukturou společnosti své doby, vcelku neměnnou, jen postupně napravovanou, což je povinností vládců (*Institutio principis christiani*).“⁶ V protikladu k humanistickému obrazu „zlatého věku“ antické kultury byla skutečnost plná válek, hladu, moru, mravního a náboženského úpadku, kulturní roztržitosti a sociálního útlačku ze strany světské i církevní. To vedlo Erasma k úsilí pomoci rozšiřovat pravou lidskost, která odmítá války a chaos a usnadňuje vzájemný styk a vztahy lidí všech zemí. Nejvyšší hodnotou a znakem humanisty byl pro Erasma rozum, jehož nejvyšším produktem je filozofie. Tu Erasmus pojal jako na život aplikovanou moudrost zahrnující vědění, chování i náboženský cit. Moudrost (*sapientia*) u něj všechny tyto oblasti spojuje a často i smazává hranice mezi nimi. Opakem moudrosti je *stultitia*, hloupost, tj. nevědomost aplikovaná na život. Je to obsahově nedostatek jak intelektuální, tak morální. S Erasmovým kultem rozumu souvisí jeho odmítavý postoj k pověrám, mystice a náboženskému dogmatismu. Pro člověka a jeho kulturu byli rozhodující tři činitele: *natura*, jako schopnost morální i intelektuální, kterou se od sebe lidé liší; *ratio*, rozum, který je třeba pěstovat pro rozsuzování a zdůvodňování; *usus* neboli cvičení, na nějž kladl velký důraz. Sociální zlepšení viděl Erasmus v povznesení společnosti na vyšší úroveň studií historie a politiky v antice. „Tak chtěl pomoci potlačit i války a odstranit rozpory. V jeho touze po univerzálním řádu a míru, víře a kultuře bývá právem spatřován klíč k jeho vztahu k antice i křesťanství, ke katolictví i k reformaci.“⁷ Předpoklady individuálního i společenského mírového usilování jsou podle něj dobrá vůle, svornost, jednomyslnost a hlavně vzájemná láska. To souvisí s jeho kritickým postojem ke společenským nedostatkům, kdy kritizuje to, co u jednotlivých lidí i ve společenských vrstvách pro zabezpečení míru chybí. Lidství a mír pro Erasma tvořily jednotu, jak vyjádřil výrokem: „Mělo by stačit všem společné jméno člověk k tomu, aby mezi lidmi došlo k smíru.“⁸ „Erasmův ideál

⁶ Tamtéž, str. 209.

⁷ Tamtéž, str. 211.

⁸ Srovnej: Dagmar Čapková: D. Erasmus Rotterdamský..., str. 211.

člověka nebyl spekulující originální myslitel, ani básník, ani mystik, nýbrž prakticky rozumný, moudrý, jazykově vytříbený, klidný, mírumilovný vzdělanec, oddaný ideálu univerzálního řádu a míru.“⁹

Významným aspektem Erasmova učení je jeho pojetí svobodné lidské vůle, svobodného rozhodnutí konat dobro a tím si zajistit spásu. V tomto bodu se naprosto rozešel s Lutherem, který podle učení *sola fide* zastával zcela protikladné stanovisko. Nebyl to ovšem jediný důvod, proč došlo k jejich vzájemnému zneprátnění. Erasmus je často považován za předchůdce reformace. Jedním z jeho nejvýznamnějších děl, z kterých reformace čerpala, bylo první tištěné vydání řeckého Nového zákona s vlastním latinským překladem s cílem, aby se stala Bible dostupnou všem.¹⁰ Hlásá návrat k Písmu, co se týče pramenů víry (v souladu se zásadou *sola scriptura*). Svou satirickou kritikou soudobých církevních poměrů poukázal na zkaženost tehdejší církve a potřebu její nápravy. Především ve svém nejslavnějším díle Chvála bláznivosti (*Stultitiae laus*) podrobil kritice, kromě ostatních vrstev společnosti, celou církev od papeže až po mnichy. V souladu s jeho pojetím humanismu však celou tuto kritiku vyjádřil nepřímou a v humorném duchu. Tím, že vložil své myšlenky do úst Bláznivosti, dosáhl toho, že „nikdy není jasné, kdo vlastně hovoří: mluví ve vsí vážnosti Erasmus, či mluví bláznivost in persona, jíž musíme odpustit i největší hrubosti a drzosti?“¹¹ Tím si vytvořil cenzurou nenapadnutelnou pozici pro jakékoli opovázlivosti. Poukázal například na přehnanou složitost církevních nauk, které již neměly s původním antickým křesťanstvím žádnou spojitost. „...rychleji by ses vymotal z labyrintu než z filosofických zákrutů realistů, nominalistů, thomistů, albertistů, occamistů, scotistů – a to ani zdaleka ještě nejsou všechny sekty, nýbrž jen ty nejdůležitější. Ve všech těchto školách je tolik učenosti a tolik obtížnosti, že by patrně i apoštolové potřebovali nového seslání Ducha svatého, kdyby byli přinuceni disputovat o podobných věcech s touto novou kastou teologů... Týž Pavel, ačkoliv sám nejlépe osvědčil křesťanskou lásku, přece v 13. kapitole 1. listu ke Korintským ji rozděljuje a definuje z hlediska dialektiky dosti nepřesně... Apoštolové znali Ježíšovu matku; ale který z nich podal tak filosofické zdůvodnění, jakým způsobem byla

⁹ Dagmar Čapková: D. Erasmus Rotterdamský..., str. 210 - 211.

¹⁰ Srovnej: Tony Lane: *Dějiny křesťanského myšlení*, Praha: Návrat domů 1999. str. 137.

¹¹ Stefan Zweig: *Triumf a tragika...*, str. 55.

uchráněna prvotního hříchu, jako to dovedou naši theologové?“¹² Dále se zde vysmívá nevzdělanosti mnichů. „Předně považují za vrchol zbožnosti, že se nikdy ani nedotkli učení, takže nedovedou ani číst. Dále si myslí, že způsobují veliké potěšení božím sluchu, když svými oslími hlasy hýkají v kostelích žalmy, jichž počet sice znají, ale obsah nikoli.“¹³ Postupně zde vyjmenovává všechny možné projevy bláznivosti jak uvnitř církve, tak v ostatních vrstvách společnosti. V podobném satirickém duchu se nesou i Erasmovy další díla, například *Důvěrné hovory*; „Arnold: ...Třetího jsme v beznadějném stavu zanechali ve Florencii. Myslím, že je už v nebíčku. Kornelius: Byl tak zbožný? Arnold: I ne, šelma veliká, šprýmař. Kornelius: Z čeho tedy soudíš, že se dostal do nebe? Arnold: Protože měl ranec nabitý spoustou odpustků.“¹⁴ Těmito svými díly dal Erasmus impuls pro kritiku církve alespoň v počáteční fázi reformace. Narozdíl od Luthera ale Erasmus nebyl církevním nebo politickým bojovníkem a ani jím nechtěl být. „Byl učencem a učitelem v širokém slova smyslu, který nechtěl být rušen ve svých studiích čímkoli, co by zabránilo možnosti prohlubovat a šířit vzdělanost na základě antiky.“¹⁵ Náprava církve podle něj měla proběhnout pozvolna a nenásilně, v žádném případě si nepřál její rozdělení. Raději vždy hledal snadný kompromis i za cenu ideové nedůslednosti, než aby musel jít bolestně na kořen pravdy a bojovat za ni. A právě na Lutherovi odsuzoval hlavně jeho fanatismus a přehnanou horlivost. „Tucetkrát vyslovili Luther i Erasmus tytéž myšlenky. Co však z úst Erasmových působí jen na muže ducha jako jemné rozumové podráždění, to se mění u Luthera díky jeho strhující povaze okamžitě v heslo, ve válečný pokřik, v plastický požadavek, a těmito požadavky bičuje tak zuřivě svět jako biblické lišky planoucími ocasy, až zažehne svědomí celého lidstva.“¹⁶ A tak Erasmus odsunul konfrontaci s Lutherem zejména proto, že jeho metody mu byly nepřijatelné. V tom se projevil jako typický humanista a nezaujal jednoznačné stanovisko. Snažil se zůstat neutrální v době, která neutralitu nepřipouštěla, a ocitl se tak pod kritikou ze strany katolické i protestantské. Podle S. Zweiga z Erasmovy polemiky vyplývá zásada, že Erasmus postavil svědomí proti násilí.

¹² Erasmus Rotterdamský: *Chvála bláznivosti*, Praha: Odeon 1966. str. 87 - 88.

¹³ Tamtéž, str. 94.

¹⁴ Erasmus Rotterdamský: *Důvěrné hovory* (výbor), Praha: J. Otto 1913, str. 13.

¹⁵ Dagmar Čapková: *D. Erasmus Rotterdamský...*, str. 210.

¹⁶ Stefan Zweig: *Triumf a tragika...*, str. 87 - 88.

I přes kritiku církve se Erasmus těšil přízni několika papežů. Krátce před jeho smrtí v ústraní mu byl dokonce papežem nabídnut úřad kardinála, který však Erasmus odmítl. Roku 1559 bylo všechno jeho dílo dáno na index zakázaných knih.

Použitá literatura:

Erasmus Rotterdamský: *Chvála bláznivosti*, Praha: Odeon 1966.

Erasmus Rotterdamský: *Důvěrné hovory* (výbor), Praha: J. Otto 1913.

Stefan Zweig: *Triumf a tragika Erasma Rotterdamského*, Praha: Aurora 1997.

Tony Lane: *Dějiny křesťanského myšlení*, Praha: Návrat domů 1999.

Sborník referátů z XIII. Komenilogického kolokvia na téma ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, JOHANN VALENTIN ANDREARE A JAN AMOS KOMENSKÝ, Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě, 1988.